

JIZZAX VILOYATI FAUNASINING TURISTIK AHAMIYATI

M.R.G'ozdalov – *geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

A.Z.Mirzayeva – *tayanch doktorant*

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: Jizzax viloyati, turizm, hayvonot dunyosi, madaniyat, sayyohlar, ekologik turizm, iqtisodiy rivojlanish, ilmiy tadqiqotlar.

Ключевые слова: Джизакская область, туризм, фауна, культура, туристы, экологический туризм, экономическое развитие, научные исследования.

Key words: Jizzakh region, tourism, fauna, culture, tourists, ecological tourism, economic development, scientific research.

Kirish. Turizm – bu insonlarning yangi joylarni kashf etish, madaniyatlarni va an'analarni bilan tanishish, dam olish va qiziqarli tajribalar o'ttirish maqsadida sayohat qilish jarayonidir. U nafaqat iqtisodiy rivojlanishning muhim omili, balki ijtimoiy va madaniy almashinuvni ta'minlovchi jarayondir. Turizm, o'zining xilma-xilligi va ko'p qirrali tabiati bilan, dunyo miqyosida eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Turizmning asosiy turlari mavjud. Masalan, madaniy turizm, tabiiy turizm, ekologik turizm, sog'liqni saqlash turizmi, sarguzasht turizmi va boshqa ko'plab turlari bor. Har bir turi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, sayyohlar uchun turli xil imkoniyatlar yaratadi. Madaniy turizm, asosan, tarixiy joylar, muzeylar, san'at asarlari va mahalliy an'analarni o'rganishga qaratilgan. Tabiiy turizm esa, tabiiy go'zalliklarni, milliy bog'larni va yovvoyi hayvonlarni kuzatishga qaratilgan. Ekologik turizm, tabiatni saqlab qolish va mahalliy ekosistemalarni himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Sog'liqni saqlash turizmi esa, sayyohlarni sog'lomlashtirish va dam olish maqsadida turli kurortlarga yo'naltiradi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Ko'p yillik olib borilgan statsionar tadqiqotlar, fondiviy materallar va ilmiy adabiyotlar tahlili natijasida, Jizzax viloyati hududidagi hayvonot olami ilmiy-amaliy va turizmdagi ahamiyati jihatidan o'rganilmoqda. To'plangan ma'lumotlar tahlil qilinganda, viloyat hududidagi hayvonlar balandlik mintaqalarga bog'liq ravishda, yashash muhitlari jihatdan farqlanishi aniqlandi. Shuningdek, viloyatning shimoliy-g'arbiy hududlarini egallagan Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi ham, suv va to'qay hayvonlar turining o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Viloyat hududida tarqalgan hayvonlarni aerokosmik, tabiiy geografik birliklarni dalada aniqlash, sanoq usuli, marshrutli ekspeditsiya, ekstrapolyatsiya, geografik o'xshatish va landschaft indikatsiya tadqiqot usullaridan foydalanilgan holda tadqiq etiladi.

Muhokama va natijalar. Jizzax viloyati O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan bo'lib, o'zining boy tabiati, tarixiy va madaniy merosi bilan ajralib turadi. Ushbu viloyatda hayvonot dunyosi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu joyni sayyohlar va tabiiy muhitni sevuvchilar uchun qiziqarli qiladi. Jizzax viloyatining hayvonot dunyosi, o'zining xilma-xilligi va go'zalligi bilan ajralib turadi, bu esa uning ekologik muhitini saqlash va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Viloyatning tabiati, asosan, tog'li va o'rmonli hududlardan iborat bo'lib, bu yerda turli xil hayvonlar yashaydi. Jizzax viloyatining tog'larida va o'rmonlarida yashovchi yovvoyi hayvonlar, masalan, qo'ziqorinlar, tulkilar, quyonlar, kabutarlar va boshqa ko'plab turlar mavjud. Bu hayvonlar, o'z navbatida, ekosistemani saqlashda muhim ahamiyatga ega. Ular nafaqat tabiiy muhitni boyitadi, balki mahalliy

aholi uchun oziq-ovqat manbai ham hisoblanadi [1:45].

Viloyat hududidagi suv havzalari turli xil hayvonlarni asrash, ko'paytirish va muhofaza qilishda alohida ahamiyatga egadir. Aydar-Arnasoy ko'llar tizimining paydo bo'lishi suvga va to'qay sharoitiga moslashgan ma'lum guruhdagi hayvon turlarining shakllanishiga sharoit yaratdi. Ayniqsa, mutlaqo yangi qushlar dunyosi paydo bo'ldi. Issiqsevar qushlar bir yilda ikki marotaba yashash joylarini o'zgartiradi. Bahorda ular shimol tomonga, kuz oylarida janub tomonga harakatlanadi. Ushbu harakat davrida qushlar ko'l ustiga qo'nib o'tadi va 500 mingdan ortiq qushlar ko'llarda qishlab qolishi aniqlangan. Bunday qushlarga qashqoldoq (*Fulica atra*), qirg'ovul (*Phasianidae*), oq bo'vur (*Pterocles alchata*), g'oz (*Anser*), turna (*Gruidae*), laylak (*Ciconia*), yovvoyi o'rdak (*Anas*) va boshqalar kiradi.

Aydar-Arnasoy ko'llar tizimida 14 turkumga mansub 220 tur qushlar yashashligi aniqlangan. Ko'llar maydonining kattalashuvi, chuqur bo'lmagan suv havzalarining paydo bo'lishi ozuqa va himoya sharoitlarining yaxshilanishi hisobiga suvda suzuvchi qushlar sonining ortishiga imkon beradi. Suv havzasi ko'plab qushlarning yashashi va ko'payishi uchun qulay sharoitlarga ega. Bularga yovvoyi o'rdak (*Anas*), qizil o'rdak (*Casarca ferruginea*), qizil bosh (*Aythya ferina*), olmabosh (*Netta rufina*), kulrang g'oz (*Anser anser*), saqqoqush (*Pelecanus*), oq qush, qoravoy (*Plegadis falcinellus*), oqqo'ton (*Egretta alba*), layxo'raklar (*Ciconia*) va boshqalar kiradi.

2000-yilning boshida Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi sohillariga, ya'ni Qizilqum cho'llariga tutash hududlarga Saudiya Arabistondan keltirilgan tojkor lochinlar maxsus belgilar ostida qo'yilib yuborildi. Ornitologlarning ma'lumotiga ko'ra, tojkor lochinlar soni 2014-yilda 25-30 nafarga ko'paygan edi (Sharipov M, 2014 y). Hozirgi kunda tojkor lochinlarning sonini bundan ham ko'payganligini taxmin qilsa bo'ladi. Bu yerda yashovchi qushlarning 13 turi Xalqaro "Qizil kitob"ga, 24 turi O'zbekiston "Qizil kitob"iga kiritilgan.

Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi va uning atrofidagi ekoturistik hududining tabiatini tomosha qilish va belgilangan hududda ov qilish maqsadida arab sayyohlari yilda 2 marotaba (bahor va kuz faslida) doimiy ravishda dam olishga kelmoqda. Arab sayyohlarini bu hududga qiziqishiga, ko'l va cho'l manzaralarining o'zaro uyg'unligi hamda qushlar olamiga boyligi, qolaversa, bahor va kuz faslida issiq mintaqalarga uchuvchi qushlarni Aydar-Arnasoy ko'llari orqali harakatlanishini kuzatish va ba'zi bir ruxsat berilgan qushlarni ov qilishi ham doimiy ravishda kelishiga sabab bo'lmoqda. Arab sayyohlari ov qilishining eng e'tiborli tomoni shundaki, ov jarayonida asosan o'zlari bilan olib kelingan lochin qushlaridan foydalanadi. Lochin

qushlari bilan ov qilish, ov miltiqlari bilan ov qilishga qaraganda tabiatga katta zarar yetkazmaydi.

Aydar-Arnasoy ko'llar tizimida 22 turdagi baliqlar yashaydi. Shundan 13 turi mahalliy hisoblanadi. O'tgan asrning 60 yillarida O'zbekistonda baliqchilikni rivojlantirish, kanal va ariqlarni turli xil o'tlardan tozalash, bezgak tarqatuvchi pashshalarni kamaytirish maqsadida sobiq ittifoqning shimoliy suv havzalaridan turli xil baliq turlarini olib kelib, ko'paytirildi. Masalan, oq amur, gambuziya, do'ngpeshona va boshqalar. Aydar-Arnasoy ko'llar tizimiga 7 turdagi baliqlar Sirdaryo daryosi orqali o'tgan. Umuman baliqlarning 14 ta turi katta ovchilik ahamiyatiga ega. Bularga laqqabaliq, zog'orabaliq, oq qayroq, lesh, sudak, oqola, qizilqo'z, tovanbaliq, ilonbosh va boshqalar kiradi. Kamayib ketganligi uchun Turkiston sermo'ylovi balig'i O'zbekiston "Qizil kitob"iga kiritilgan.

Suv havzalardagi hayvonot dunyosining turistik ahamiyatini oshirish uchun, shuningdek, reklama va marketing faoliyatlarini kuchaytirish zarur. Sayyohlar uchun qiziqarli va jalb etuvchi reklama kompaniyalari, viloyatning hayvonot dunyosini va uning go'zalligini taqdim etish orqali sayyohlarni jalb qilish imkonini beradi [4:20].

Jizzax viloyatidagi hayvonot dunyosining turistik ahamiyati, shuningdek, mahalliy iqtisodiyotga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Turizm rivojlanishi bilan birga, mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratiladi. Sayyohlar viloyatga kelganida, ular mahalliy restoranlar, mehmonxonalar va turistik xizmatlardan foydalanadilar. Bu esa mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Mahalliy aholi, o'z navbatida, hayvonot dunyosini saqlash va muhofaza qilishga qiziqish bildirishadi, chunki bu ularning iqtisodiy farovonligini oshirishga yordam beradi. Hayvonot dunyosining turistik ahamiyatini yanada oshirish uchun Jizzax viloyatida turli xil tadbirlar va faoliyatlar tashkil etish mumkin. Masalan, hayvonot dunyosini o'rganish bo'yicha ekskursiyalar, tabiatni saqlashga qaratilgan seminarlar va tadbirlar o'tkazish orqali sayyohlar va mahalliy aholi o'rtasida muloqot o'rnatish mumkin. Bunday tadbirlar, nafaqat sayyohlarning qiziqishini oshiradi, balki mahalliy aholi uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi [5:10].

Jizzax viloyatining hayvonot dunyosini rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlar va monitoring olib borish muhim-

dir. Hayvonot turlarining soni va tarqalishi, ularning yashash muhitlari va ekologik holatini o'rganish, viloyatning hayvonot dunyosini saqlash va rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, Jizzax viloyatidagi hayvonot dunyosini saqlash va rivojlantirishda davlat va nodavlat tashkilotlari o'rtasida hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Bunday hamkorlik, tabiatni muhofaza qilish va ekologik turizmni rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishda yordam beradi. Hayvonot dunyosining turizmga ahamiyatini yanada oshirish uchun, Jizzax viloyatida hayvonlarni himoya qilish va ularni muhofaza qilishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish zarur. Bu dasturlar, hayvonot dunyosini saqlashga qaratilgan loyihalar va tadbirlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Sayyohlar, bunday dasturlar orqali hayvonot dunyosini o'rganish, uni saqlashga hissa qo'shish va mahalliy aholi bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi [6:55].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, hayvonot dunyosi landshaftlarning tarkibiy komponenti sifatida turizmga ahamiyati yuqoridir. U nafaqat tabiiy go'zalliklarni boyitadi, balki iqtisodiy rivojlanishga, ekologik muammolarni hal qilishga va madaniy almashinuvga yordam beradi. Shuning uchun, ekoturizmni rivojlantirishda hayvonot dunyosini saqlab qolish va uni turizmga samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, kelajak avlodlarga toza va sog'lom muhitni taqdim etishda muhim rol o'ynaydi.

Jizzax viloyatida hayvonlarni muhofaza qilish va turizmga ahamiyatini oshirish uchun, quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

- Viloyat hududida maxsus pitomniklar tashkil qilish orqali, turlari kamayib borayotgan hayvonlarni ko'paytirish lozimdir. Turistlarni pitomniklarga borib, noyob hayvonlarni tomosha va ularni oziqlantirish imkoniga ega bo'ladi;

- Viloyatni alohida muhofaza qilinadigan hududlarida binokillar yordamida hayvonlar migratsiyasini kuzatadigan "maxsus kuzatuv joylari" tashkil qilish lozim;

- Qushlarni bahorgi va kuzgi sanoq davrida sanash uchun o'quvchilarni ham jalb qilinsa, tabiatga bo'lgan mehr yanada ortar edi;

- Jizzax shahrida hayvonot bog'ini tashkil loyihalarini ishlab chiqish lozim.

Adabiyotlar

1. Абдукодилов А. Дикая природа Узбекистана и ее роль в туризме. // Академия наук Узбекистана. 2020. № 3.
2. Аскарлов С. Дикие животные и их значение в туризме. // Министерство сельского и водного хозяйства Республики Узбекистан. 2018. №5.
3. Каримов Р. Экологический туризм: на примере Джизакской области. // Джизакский государственный педагогический институт. 2019. № 2.
4. Муродов Д. Дикая природа и туризм: возможности Джизакской области. // Джизакский государственный университет. 2021. № 4.
5. Рузиев А. Охрана природы и туризм: опыт Узбекистана. // Государственный комитет по экологии и охране окружающей среды Республики Узбекистан. 2021. № 7.
6. Сатторов М. Дикая природа и экологический туризм. // Министерство охраны окружающей среды Республики Узбекистан. 2020. № 6.
7. Худойбердиев Б. Развитие экотуризма в Джизакской области. // Центр развития туризма Джизакской области. 2022. № 1.

REZYUME. Jizzax viloyati O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan bo'lib, o'zining tabiiy go'zalliklari, tarixiy obidalari va madaniy merosi bilan ajralib turadi. Bu hududda turli xil mintaqalarda va suv havzalarida yashaydigan hayvonlarni, landshaftlarni bir komponenti sifatida o'rganish ham muhimdir. Shuningdek, hayvonot dunyosi nafaqat tabiiy muhitni boyitadi, balki sayyohlar uchun qiziqarli va ma'rifiy tajribalar taqdim etadi. Jizzax viloyatidagi hayvonot dunyosi, uning turizm imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada Jizzax viloyatida turizmni rivojlanishida hayvonot dunyosining turistik ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ. Джизакская область расположена в центральной части Узбекистана, отличается своей природной красотой, историческими памятниками и культурным наследием. Значение фауны в развитии туризма в этом регионе имеет особое значение. Фауна не только обогащает природную среду, но и предоставляет интересные и познавательные впечатления для туристов. Фауна Джизакской области играет важную роль в расширении ее туристических возможностей. В данной статье представлена информация о туристическом значении фауны в развитии туризма в Джизакской области.

SUMMARY. Jizzakh region is located in the central part of Uzbekistan, is distinguished by its natural beauty, historical monuments and cultural heritage. The importance of the fauna in the development of tourism in this region is of particular importance. The fauna not only enriches the natural environment, but also provides interesting and educational experiences for tourists. The fauna of Jizzakh region plays an important role in expanding its tourism opportunities. This article provides information on the touristic importance of the fauna in the development of tourism in Jizzakh region.

QASHQADARYO VILOYATIDA CHORVACHILIK TARMOG'I RIVOJLANISHINING HUDUDIIY XUSUSIYATLARI

N.E.Nurmatov – *assistent o'qituvchi*

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: Qashqadaryo viloyati, chorvachilik, hududiy xususiyatlar, yaylovlar, iqtisodiy samaradorlik.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, животноводство, территориальная характеристика, пастбища, экономическая эффективность.

Key words: Kashkadarya region, livestock farming, territorial features, pastures, economic efficiency.

Kirish. Jahonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda chorvachilik tarmog'i strategik ahamiyatga ega bo'lib, BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ma'lumotlariga ko'ra, chorvachilik mahsulotlari insoniyatning protein, yog' va muhim mikroelementlar bilan ta'minlanishida asosiy manba hisoblanib, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda oziq-ovqat yetishmovchi-ligining oldini olishda chorvachilikni rivojlantirish muhim strategik vosita sifatida qaralmoqda, chunki ushbu sektor nafaqat aholini go'sht, sut, tuxum kabi mahsulotlar bilan ta'minlaydi, balki qishloq hududlarida bandlik darajasini oshirish, fermer va dehqon xo'jaliklarining daromadini ko'paytirish, global oziq-ovqat ta'minot zanjirini mustahkamlash hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi jihatlari bilan ham iqtisodiy-geografik ahamiyat kasb etadi, shuningdek, FAO hisob-kitoblariga ko'ra, chorvachilik qishloq xo'jaligi mahsulotlarining global qiymatining 40 foizini tashkil etadi va qariyb 1,3 milliard kishining turmush tarzi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi [11]. Chorvachilik mahsulotlarining jahon oziq-ovqat eksportida ulushi yildan-yilga ortib, global talabni qondirishda strategik resurs sifatida qaralmoqda, shu bilan birga, iqlim o'zgarishi va resurslardan foydalanish masalalarini hisobga olgan holda, barqaror chorvachilik amaliyotlarini tatbiq etish hamda intensiv texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi omillardan biri bo'lib qolmoqda [1]. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning yirik chorvachilik mintaqalaridan biri bo'lib, uning hududiy-iqlimiy xususiyatlari chorvachilik tarmog'ining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki viloyatning tekislik va tog'oldi hududlarida yaylov chorvachiligi uchun keng imkoniyatlar mavjud bo'lishi bilan birga, sug'oriladigan dehqonchilik hududlarida intensiv chorvachilik turlarini rivojlantirishga sharoit yaratilganligi aholi ehtiyojlarini qondirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi [2].

Asosiy qism. Qashqadaryo viloyatining chorvachilik tarmoqlarini rivojlantirishda tabiiy-geografik omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etib, ayniqsa, iqlim va relyef sharoitlari chorvachilik yo'nalishlari bo'yicha hududiy ixtisoslashuvga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki viloyatning

g'arbiy va markaziy qismlarida nisbatan tekislik hududlar ustunlik qilsa, shimoli-sharqiy va sharqiy qismlarida tog'li hamda tog'oldi landshaftlari keng maydonni egallaydi, bu esa yaylov chorvachiligining asosiy hududiy tarkibini shakllantiradi va chorvachilik mahsulotlarining sifati hamda ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Iqlim sharoitlariga ko'ra, viloyatning katta qismi keskin kontinental iqlim ta'sirida bo'lib, yozning jazirama issiq va qurg'oqchil kechishi, qishning esa nisbatan sovuq bo'lishi hayvonlarning boqish uslubini belgilaydi, shuningdek, yog'ingarchilikning yil fasllari bo'yicha notekis taqsimlanishi, bahorgi va kuzgi namlik darajasining yem-xashak o'sishi uchun muhim ahamiyat kasb etishi sababli, yaylov resurslaridan foydalanish davomiyligi va mahsuldorligi hududiy farqlarga ega [3, 5, 10]. Tog'oldi va tog'li hududlarda yaylovlardan yil davomida foydalanish imkoniyati mavjud bo'lsa-da, sovuq qish oylarida chorva mollari uchun qo'shimcha oziq-ovqat zaxirasini yaratish talab etiladi, shu boisdan, viloyatning turli zonalarida iqlim va relyef sharoitlariga mos chorvachilik tarmoqlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim [6].

Qashqadaryo viloyatida 2025-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, yirik shoxli qoramollar soni 1,73 million boshni tashkil etib, bu hududning chorvachilik salohiyatini yaqqol namoyon qiladi va viloyat ichida tumanlar bo'yicha sezilarli farqlar mavjud bo'lib, xususan, eng ko'p qoramol Koson (187,5 ming bosh), Qarshi (165,4 ming bosh) va Kasbi (150,4 ming bosh) tumanlarida boqilayotgani hududning yem-xashak resurslari bilan ta'minlanganligi, sug'oriladigan yaylovlar va yirik fermer chorvachilik xo'jaliklari faoliyat yuritayotganligi bilan bog'liqdir (1-jadval). Shu bilan birga, tog'li va nisbatan cheklangan ozuqa bazasiga ega bo'lgan Shahrisabz (92,8 ming bosh) hamda Dehqonobod (91,5 ming bosh) tumanlarida qoramollar soni kamroq bo'lib, bu yerda chorvachilik asosan an'anaviy, dehqon va fermer xo'jaliklari hisobiga rivojlangan hamda yaylov chorvachiligi ustuvor yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, Ko'kdala tumanida yirik shoxli qoramollar sonining oldingi yilga nisbatan sezilarli oshgani, bu hududda chorvachilikni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan iqtisodiy dasturlar va fermer xo'jaliklari sonining ortishi bilan bog'liq.